

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՄԱՐԻՍԵԱՆ, տիկին Մ.—«Հեղինէն» վէպ. Թիֆլիս տպ. Ռոտինեանցի,
1891—92 թ. Առաջին մաս, 190 էջ, գինն է 50 կոպ., Երկրորդ
մասն, 260 էջ: Արտատպած «Մուրճ» ամսագրից: Գինն է 1 ր.

«Հեղինէն» մի հասարակական
վէպ է, որի նիւթն է «կանանց
հարցը», կամ, աւելի ճիշտն ասած,
կանանց հարցին վերաբերող երկու
խնդիրներ. Առաջին խնդիրն ալն է,
թէ ինչ պիտի անէ ալն կինը, որի
ամուսինը աւելի ու աւելի խաղա-
խութիւնների ու ստորութիւնների
մէջ խորասուզւում է: Սորով հեղի-
նակը պատասխանում է իւր վէ-
պով, թէ նա պիտի իւր ամուս-
նուց հեռանալ: Երկրորդ խնդիրը կա-
շանում է նրա մէջ, թէ ինչպէս պա-
հէ իրան և իւր երեխային անսովու-
սին կինը, քանի որ ժողովրդի նա-
խապաշարմունքը և ալ պալմաններ
դժուարացնում են նորա աշխատանքի
միջոցները: Այդ խնդրին վէպը պա-
տասխան չէ տալիս, ալ սա արծարծ-
ւած է մի էպիզոդի մէջ, բողոքի
ձևով:

Վէպը գլխաւորապէս զբաղւում է
առաջին խնդրով, իսկ երկրորդ խն-
դիրը միջանկեալ, երկրորդական տեղ
է բռնում:

Նախ տեսնենք թէ, որքան ազ-
դեցիկ կերպով արծարծել է հեղի-
նակը առաջին գլխաւոր խնդիրը:

Հեղինէն վէպի սկզբում մի չափա-
հաս օրիորդ է, որը թէև ինստիտուտը
աւարտել է, սակայն դեռ որոշ, պարզ
աշխարհայեցողութիւն չունի: Նորա
բնաւորութիւնը ազնիւ է, անկեղծ է,
բաւց նա զգում է, որ իրան ինչ որ
պակասում է, ալսինքն չէ բաւականա-
նում սովորական կեանքի ուրախու-
թիւններով, ուտել ու խմելով և դա-
տարկ զարմախօսութիւններով, ինչ-
պէս ապրում են նորա շրջապատող-
ները: Հեղինէն զգում է գործելու,
աշխատելու ցանկութիւն...

Հէնց ալդ ժամանակները նորա
հետ ծանօթանում է համալսարանը
աւարտած և պետական ծառայու-
թեան մտած երիտասարդ Ամիրա-
նովը, որը և շուտով առաջարկու-
թիւն է անում նորան: Հեղինէն թէև
դեռ հաստատ չէ սիրում Ամիրանո-
վին, բայց նորա քանի մի խօսքե-
րից ենթադրում է, որ նորա հետ

ինքը բաղդատուր կը լինի «Մենք միասին կը պարտապահեմք—մտածում է նա—կ'աշխատենք, նա կը լրացնի իմ կրթութիւնը, ընդհանուր ձգտումներով, զաղափարներով կը ողորդենք, միթէ արդարեւ բաւական չէ, որ ես նրան հոգով-սրտով սիրեմ»:

Նորա ամուսնանում են և հէնց սկզբից Հեղինէն սկսում է նկատել, թէ Ամիրանովի մէջ մութ կէտեր կան. Օրէցօր աւելի ու աւելի է ճանաչում Հեղինէն իւր ամուսնուն և զալիս է վերջապէս այն եղբայրացութեան, որ Ամիրանովը իւր շահի և կարելապի համար ետ չի կանգնում ոչ մի խարդախութիւնից, ոչ մի ստորութիւնից: Նա սկսում է սառչել, ատել և վերջապէս զզւիլ իւր ամուսնուց նորա տոռ ընտանրութեան պատճառով: Իսկ Ամիրանովը շարունակում է իւր «էշը քել», առանց նշանա կուլիւն տալու կնոջ «տուտուց» խօսքերին: Հետեանքը աչն է լրանում, որ մի օր Հեղինէն թողնում է ամուսնու տունը և հալոնիքը և իւր միակ երեխային վերցնելով ճանապարհում է Պետախոյարակ, ուր ապրում էր այժմ նորա քեռին, որի տանը Հեղինէն մեծացել էր:

Ինչ վերաբերում է երեխային, Հեղինէն հաստատ որոշել է նրանից չ'անջատուել և պահում է իւր մօտ, չը նախելով Ամիրանովի սպառնալիքներին:

Բանն ան է, որ Հեղինէն երբ իւր ամուսնուց փոքր առ փոքր սառչում էր, միւս կողմից կամաց-կամաց սիրահարւում էր իւր նոր հանգուցեալ ընկերուհի Կատիակի ամուսնու վերայ: Վերջինս վաղուց Հեղինէի

ընտանրութեան մէջ գտնում էր այն լատկանիչները, որոնց նա ի դուր փնտռում էր իւր Կատիակի մէջ, Բնական է, որ Հեղինէի և Սահառունու մէջ պիտի հաստատ փոխադարձ սէր լառաջ դար, և իսկապէս լառաջ եկաւ Բալց դեռ Հեղինէն իւր ամուսնուց չէր հեռացել, երբ Սահառունին, ինչոր մի բան ուսումնասիրելու համար, նորից գնում է արտասահման (ուր նա չորս տարի եղած էր Մոսկուայի համալսարանը աւարտելուց չետու): Եւ ահա Հեղինէն ընկնում է զանազան նիւթական և բարոյական նեղութիւնների մէջ: Նա կամենում է հալալ աշխատանքով ապրել, բայց հասարակական կեանքը արդելքներ է լարուցանում: Նա տնային դասեր է գտնում, բայց չուտով նորա դէմ ուղղած բամբասանքը իւր նպատակին հասնում է, աղնիւ ընտանիքները զգուշանում են ամուսնաթող կնոջից: Նորան զպրօցում տեղ չեն տալիս՝ հիմնարկութեան անւանը չ'մնասելու համար: Նորան իւր տանն հանգիստ չեն թողնում լիբը հասարակութեան լըբ-րադոն ներկայացուցիչները, որովհետեւ նա գեղեցիկ է: Այդ միջնադէպը բաւական սրտաշարժ կերպով է դուրս բերւած և ցոյց է տալիս որ հեղինակի սրտումը ինչոր բողբջ լառաջացնող կաթ կալ, եթէ ոչ վէպի մնացեալ մասերը սառն են և մեծ տպաւորութիւն չեն անում:

Ազգակէս, ուրեմն, մենք ընդունում ենք, որ Հեղինէի հիմնական միտքը, որը մի բողբջ է հասարակութեան մէջ տիրապետող կարգերի դէմ, կատարելապէս համակրելի և ուղիղ է:

Հեղինակը ինչ որ ուզում է ստել և ալդ «ինչորը» ժամանակակից է և ուշադրութեան արժանի: Բայց և ահապէս վէպը կարդացում է բաւական անհետաքրքրութեամբ և ընթերցողի վերաջ շատ թույլ, անցողական տպաւորութիւն է անում, բացի վերոյիշեալ միջնադէպից: Ընդհանրապէս ամբողջ վէպը կարդալուց ընթերցողը չօգտւելի կերպով չէ խղճահարում Հեղինէի վրալ, չէ վշտանում նորա վշտով, սիրտը չէ վերաւորում նորա համար: Միւս կողմից ընթերցողը չէ զգում շօշափելի արհամարանք դէպի Ամիրանովը և դէպի ահն ստոր կեանքը և շրջապատը, որտեղ նա պտտում է: Դուք կարդում էք վէպը և մտածում թէ Հեղինէն լաւ կողմեր ունի և Ամիրանովը ուղիղ մարդ չէ... և ուրիշ ոչինչ... Բայց ալդ բաւական չէ:

«Հեղինէ» վէպի ազդեցութիւնը շատ աւելի կը լինէր, եթէ նա պատշաճաւոր կերպով մշակւած լինէր: Բայց նա խիստ անմշակ գրածք է: Կանցնենք ցոյց տալու նորա անմշակութեան գլխաւոր կէտերը: Բայց որպէս զի ընթերցողը, մեր նկատողութիւնները սխալ չհասկանալ, հարկաւոր ենք համարում մատնացոյց անել նախ մեր տեսակէտի վրալ: Տ. Մտ: րխեանի գրածքի վերաջ մենք չենք նախում, որպէս լոկ նկարագրական վէպի վերալ: Այստեղ ու ահտեղ անցած թակաճներ լիջը բաւական չէ, որ մի վէպ պատմական դառնալ, Ամենաչն մանրամասնութեամբ դիտեցէք Հեղինէ վէպը, տեսէք թէ արդեօք կը գտնէք նորա մէջ որ և է կեանք, երևութ, պատկեր, թէկուզ

տիպ և ալն, որի մասին կարելի լինի ասել, թէ սա ընդորոշում է վաթսուճական կամ եօթնասնական թակաճները, թէ ուրեմն ալդ ինչ երևութ, որ վէպի մէջ արտալատած է, մեր ժամանակի պտուղ չէ, ալ միայն անցած թակաճների պալմանները կարող էին նորան ստեղծել: Հեղինակը մեղ հաւատացում է թէ վաթսուճական թակաճներին հաջարիստոկրատները բալեր են սարգել, պարել են, միմեանց հետ սիրաքստիկ են արել, թէլ են խմել, հաց են կերել... Ալդ բոլորի մէջ ոչինչ պատմական բնորոշութիւն չկալ, որովհետև հէնց ալժմ էլ նոյն օտարացած շրջանները կան, և նոյնպէս են պարում ինչպէս և վաթսուճական թակաճներին:

Նրկորդ՝ «Հեղինէ» վէպը տենդենցիա ուճեցող գրածք է, նա ձգտում է ժամանակակից հասարակական հարցեր լուծել, որպէս ցոյց տալնք մեր գրախօսութեան սկզբումը: Բայց եթէ ալդ հարցերը չեն վերաբերում ժամանակակից կեանքին, մենք չենք հասկանում թէ վէպի միջոցով նոցա լուծելը ինչ նշանակութիւն ունի: Ուրեմն եթէ ալդ հարցերը լուծւած են արդէն ինչպէս անցեալին վերաբերող խնդիրներ, էլ հեղինակը ինչու կը ձգտէր իւր վէպի միջոցով նոցա ուղիղ լուծւելուն նպաստել: Իսկ եթէ նոքա ժամանակակից հարցեր են, ուստի ինչ միտք ունի նոցա շրջապատել վաթսուճականների պարագաներով:

Եւ վերջապէս եթէ վէպը պատմական է, ուրեմն Հեղինէն, Սահառունին և ալն չէին կարող աւելի

առողջ մտածողութիւն, աւելի բարձր ընտարողութիւն ունենալ, ազատ լինել անպիսի վիճարողութիւններից իբր թէ մարկնի լեզուն անհրաժեշտ չէ, ապա հեղինակից պահանջուած է, որ որ նա զգար ալդ, ալսինքն զիտակցէր որ իւր Հեղինէները ու Սահառունները ժամանակակից հալ ինտելիգենտ կնոջ և երիտասարդի հետ համեմատած չափից դուրս ստոր են, տղէտ են, չետ մնացած են... Եթէ հեղինակի ալդ զիտակցութիւնը վէպի մէջ երևար մենք խօսք չէինք ունենալ ասելու: Բայց ընդհակառակը իւրաքանչիւր քաղաքութեամբ երևում է, որ հեղինակը անպէս զօրեղ կերպով համակրում է Հեղինէի, Սահառունու և Վրթանեսեանի աշխարհալիցողութեանը, որ պարզ երևում է թէ նա իւր համակրելի հերոսուհիներին և հերոսներին կամենում է ժամանակակից հալ կնոջ ու երիտասարդի համար դրօշակակրի աստիճան տալ:

Անցնենք ալժամ ցոյց տալու վէպի ակնարկեալ թուլ կողմերը:

1) Նախ և լառաջ հեղինակը չաբար սխալուել է, որ իւր ծառը չէ տնկել բուն-ժողովրդական հողի վերաւ: Նա ուզում է Հեղինէին ժամանակակից հալ կնոջ համար մի տիպար, մի իղէալ կանգնեցնել, բայց ոչ, Հեղինէն իւր մալրենի լեզուով չէ խօսում... Եւ երբ նորան հարցնում են, թէ.

—Տիկին Հեղինէ, ինչու դուք երբէք հալերէն չէք խօսում, ձեր ուսուցիչն ասում է, որ դուք շատ լալ գիտէք հալերէն, —Հեղինէն պատասխանում է.

—ձիշտ է, ես բաւական լալ հասկանում եմ, բայց ազատ խօսել չեմ կարողանում:

Պրծաւ ու գնաց... Եւ հեղինակը կամենում է արդարացնել Հեղինէին, աւելացնելով, որ «Վրթանէսեանը (այն համալսարանական պարոնը, որը ամենից շատ ազդեցութիւն արաւ Հեղինէի աշխարհալիցողութեան վերաւ) մանկութիւնից անպիսի պալմաններ մէջ էր ապրել, որ մալրենի լեզուն իմանալը ամեն մի հալի անհրաժեշտ պարտականութիւն չէր համարում». Բայց հեղինակը մոռանում է, որ եթէ Վրթանէսեանի մէջ որ և է «փափուկ ջիղ» կար դէպի իւր հալերականիցները, եթէ նորա սրտում որ և է իղէալ կար, վաղուց պիտի նա գլխից հանած լինէր այն դաւաճանական սովետութիւնը թէ «մալրենի լեզուն անհրաժեշտ չէ»:

Եւ իսկապէս Հեղինէն ոչ միայն մալրենի լեզուն արհամարում է, այլ իսկի նորա ձգտումները մէջ ոչինչ հալերական, ժողովրդական բան չ'կալ, կամ եթէ կալ էլ, այնքան մութն է որ ընթերցողի աչքին չէ ընկնում: Մենք տեսնում ենք միայն, որ Հեղինէն պահանջում է իւր ամուսնուց չը խարդախել, չը ստորանալ Ուրարովի ժողովրդութիւնը ստանալու համար... միւս կողմից Հեղինէն կամենում է կարգալ, լսել ուրիշների կարծիքները, օրինակ, ամուսնական խնդիրների մասին և ալդպէս մի քանի ոչ-վատ ձգտումներ ունի նա: Բայց ալդ բոլորը շատ քիչ է ժամանակակից հալ կնոջ իղէալը ներկայացնելու համար:

Հեղինակը կարող է մեղ պատասխանել, թէ ինքը իսկի չի էլ կամեցել Հեղինէին իղէալական կին դուրս բերել: Բայց ալդ սխալ է: Տ. Մարիսեանը սկզբից մինչև վերջը վերաբերում է դէպի Հեղինէն, որպէս մի ամենաընտիր կնոջ, որպէս մի բարոյական գոհարի, իսկ ալդ արդէն իղէալից հեռու չէ: Միայն թէ նա չէ կարողացել հերոսուհուն ամբողջութեամբ դուրս բերել. ալլ բաւականացել է նորա մէջ մի քանի բարոյական լատկանիչներ ցոյց տալով: Միա կողմից ա. Մարիսեան չէ ձգտել Հեղինէին ոչ թէ միայն իղէալական կին ստեղծել, ալլ և իղէալական հալուհի: Գուցէ իսկի բնական չէր լինի ալդպէս անել քանի որ ինստիտուտում ուսած և իշխան Շակունու օտարահոգի ընտանիքում մեծացած Հեղինէն հազիւ կարող էր ընտիր հալուհի լինել: Համաձայն ենք, Բայց ախր ինչն էր ստիպում հեղինակին իւր ընտիր հերոսուհուն դնել անպատճառ ոչ թէ բուն հալ ժողովրդական շրջաններում, ալլ անհարազատ Շակունինների, անամօթ Միհրանովանների և լրբագոյն Տրուհիցիկների շրջաններում: Միթէ բուն հալ շրջանները չեն կարող ընտիր կանալք լառաջ բերել: Աչքներդ բարձրացրէք և նայէք ձեր շուրջը: Տեսէք թէ ինչ պիտի եռանդով և անվհերեութեամբ անապահով, սակաւ հալրենասէր և ուսումնածարաւ հալ օրիորդը արտասահման է վազում դէպի ժողկութիւնը թուշող մեղի նման իւր հալրենիքը մեղր բերելու նպատակով: Ահա ձեզ իղէալ, ահա ձեզ ժամանա-

կակից հալ կնոջ ներկայացուցիչը: Վերցրէք աղտոյի մէկին, գցեցէք մի անսիրտ և խորդախ Ամիրանովի ձեռքը և ցոյց տէք մեղ նորա մաքառումը, նորա տանջանքները, աչն ժամանակ կը տեսնէք, թէ ինչ զօրեղ ազդեցութիւն կանէք հալ ընթերցողի վերաւ, ինչպիսի առատ արտասուք կը հոսեցնէք նորա աչքերից: Կրկնում ենք, ինչո՞ւ ա. Մարիսեան իւր հերոսուհուն չէ վերցրել աչնպիսի մէկին, ալլ վէպը անկել է անհարազատ հողի վերաւ, որտեղ մայրենի լեզուն անհրաժեշտ չէ համարում: Գուցէ աչն պատճառով որ ա. Մարիսեանը ալդ շրջանների հետ ծանօթ չէ և ինքն էլ մայրենի լեզուն անհրաժեշտ չէ համարում: Բայց մենք մեղաւոր չենք: Հայերի համար վէպեր գրողը ոչ միայն պիտի նորա լեզուն պարտք համարէ, ալլ և անհրաժեշտութիւն:

2) Տիպերը մեծ մասամբ անգոյն են, միակողմանի են, ունեն իսկ հակառական են: Ամրող վէպի մէջ չկալ ոչ մի հոգեբանական կտոր, չը նախելով որ անթիւ են աչն դէպքերը, որտեղ հեղինակը պարտաւոր էր թափանցել հողիների մէջ, ցոյց տալ թէ ինչ է կատարւում աչ և աչն հերոսի ներքին աշխարհում: Մարդ ակամալ մտածում է, թէ արդեօք ա. Մարիսեանի հերոսները երբէք իրանց իրանց չեն մտածում, չեն զգում, իրանց մէջ չեն խորասուզւում: Երեւակալեցէք ձեզ օրինակի Սահառունու զրութիւնը: Նա սիրում է Հեղինէին, բայց միեւնոյն ժամանակ կամենում է զուգել իրան, վախենալով աչիւ ամբողջացնել Հե-

ղինէին: Նա թողնում է հայրենիքը և հեռանում արտասահման: Արդեօք նա ինչպէս էր զգում իրան, ինչ էր մտածում, ինչ լոքերով էր արտասահման ուղեւորւում, ինչ ողբերգութիւն էր կատարւում նորա ներքին աշխարհում... կամ թէ նա իսկապէս մոռացել էր իւր հանգուցեալ կնոջը, իւր վաւիճուն Կատեալին, որին փոքր առաջ աճյալէս սիրում էր, արդեօք չէր կտրատւում նորա սիրտը, չէր պղտորւում նորա միտքը, չէին զբաղեցնում նորան ամենապահուստ հերոսական նախագծեր... Այդ բոլորից մենք ոչինչ տեղեկութիւն չենք ստանում, որպէս թէ նոքա իսկի գոյութիւն չունեն, ինչո՞ւ:

Որովհետեւ տ. Մարիսեանի գրիչը խորը չէ թափանցել սրտերը քննելու, հէնց ալտեղից է լառաջանում վէպի աչն ահագին թերութիւնը, որ հերոսների մեծ մասը փաշտեղէն տիկնիկների են նմանում: Հեղինակը մեզ ցոյց է տալիս, թէ հերոսները ինչպէս են խօսում միմեանց հետ, ինչպէս են միմեանց բարեւում, թէ՛ համեցէք անում, աթոռ առաջարկում, բալց չենք տեսնում, թէ ինչ է կատարւում նոքա ներքին աշխարհում: Այս պատճառով ամենալաջողած տիպը Տրունիցկին է, որը ոչ զգացող է, ոչ մտածող է, ոչ տանջւող, ոչ լուրջող... Նա գլխէ միաչն պարեւ, կոմպլիմէնտներ ասել, սիրաքսալիկ անել, ալդ է նորա էութիւնը: Եւ ահա աչն տիպը, որը իսկապէս «ներքին աշխարհ» չունի, բոլորովին ձգճրիտ է դուրս բերւած:

Բանը սա է որ վէպի ամեն մի քաղաքիտում երևում է որ հեղինա-

կը լանձին Հեղինէի ոչ թէ ցանկացել է մի որոշ շրջանի շատ թէ քիչ մաքուր տիպը դուրս բերել, այլ հեղինակը կարծես ինքը հաւատացած է որ հէնց ալդ շրջանն է հալ ժողովրդի ամենալաւ շրջանը և որ Հեղինէն ինքը առհասարակ հալ իդէալական կնոջ տիպարն է: Եթէ նկատելի չլինէր հեղինակի ալդ դիտաւորութիւնը, մենք ի հարկէ այլ տեսակէտից կը քննէինք գործը:

Իսկ Սահառունին, որ պիտի ներկայացնէր մի բարձր դարգացած և բարոյական լատկութիւններով գերազանց հալ երկտասարդին, ներկայանում է մեզ որպէս մի հակասական բնաւորութիւն, մի փալասի կտոր: Նա անդադար ինքն իրան հակասում է, շատ քիչ է խօսում, աչն էլ երբ խօսում է շատ անգամ անմիտ է խօսում, իսկ առհասարակ նորա մէջ ոչինչ աչպիսի բան չկայ, որ կարելի լինէր վերագրել նորա բարձրագոյն «կատարելագործութեանը», որովհետեւ նորա բոլոր խօսածները, արած նկատողութիւնները կարելի է սպասել և մեր լրագիրների զաւառական թղթակիցներից, քանի որ ու չգլխէ, թէ մեզ դպրոցներ են հարկաւոր, անկախ զբաղմունքը ծառայութիւնից լաւ է և ալլն: Գալով բարոյականին, կարող ենք ասել, որ Սահառունու բնաւորութեան մէջ նոյնպէս մենք որ և է փալ չենք տեսնում, ինչպէս ձգտում է ներկայացնել հեղինակը: Անցնենք օրինակներին:

Խօսելով Ամիրանովի հետ Միհրանովալի մասին Սահառունին բացականչում է զալրացած, թէ «նորա

երեսին ամօթի նշող չկար»։ Եւ շատ ճիշտ է նկատում, Փոքր լետու չեղինէն հարցնում է Սահառունին նոյն Միհրանովալի մասին, լալտեւելով որ ամուսինը կամենում է իրան էլ ծանօթացնել նորա հետ։ Եւ ահա Սահառունին, «վախենալով կուսպատճառ» դառնալուց, խօսքը կտուրը գցեց։ Եւ շատ նամադուլ արեց, կ'աւելացնենք մենք։ Ուրեմն կուսպատճառ դառնալուց վախենալով Սահառունին թագցրեց ճշմարտութիւնը, աւելորդ համարեց Հեղինէին զգուշացնել ալդ խարդալի, զգուշ կընտրից, որը «բան ու գործ էր դարձրել ալ ու ձախ զրպարտել, հաշտել հալերին»։ Ասէք խնդրեմ, եթէ ալս ղէպքում լուծւում է Սահառունին, որտեղ ոչ միայն Հեղինէին բարոյականութեան վտանգ է սպառնում, ալ և «ազդի պատիւն» է ոտնատակ լինում, ապա էլ որտեղ է նա խօսելու, որտեղ է գործելու... Չէ որ իսկական հասարակական խօսքը և գործը ուրիշ մի բան չէ, բայց եթէ անվախ բողոք, անխնայ քննադատութիւն ամեն մի կեղտոտութեան, խարդախութեան և անարդարութեան դէմ։ Բայց միթէ երբ և իցէ կարելի է բողոքել, հնարաւոր է քննադատել առանց «կուսպատճառ դառնալու», առանց քանդելու գոյութիւն ունեցող անբարոյական չարաբերութիւնները։ «Ես չեմ եկել խաղաղութիւն քցելու, ալ սուր», ասում էր արդարութեան աներկիւղ քարոզիչը, իսկ Սահառունին վախենում է կուսպատճառ դառնալուց, և տ. Մարիսեանը հիացած է նորանից։

Չերկարացնելու համար մենք մի

կողմն ենք թողնում բաղմաթիւ օրինակները որ կարող էինք բերել։ Բաւականանանք լինելով, որ առհասարակ Սահառունու «քաղաքականութիւնը» թույլ էր, անվախ էր ճշմարիտ զարգացած երիտասարդին։ Նա համոզւած է Ամիրանովի խարդախամտութեան և ստոր սիրտ ունենալու մէջ, բայց փոխանակ Հեղինէի աչքերը բացելու, փոխանակ նորա իրաւացի բողոքին ընկերանալու, շարունակ աշխատում է փակել նորա աչքերը, գոնեալ իրան հեռու պահել, իբր թէ չը կ'անաւելով մարդ ու կնոջ մէջ անհամաձայնութիւն ծագեցնել։

Նախենք մեր հերոսի վերալ մի ուրիշ տեսակէտից։

Աւարտելով Մոսկուայի համալսարանի բնագիտական բաժինը կանգնեց աստիճանով, չորս տարի էլ արտասահմանում կատարելագործելուց լետու, վերադառնում է հայրենիք նահանգական Ե. քաղաքը ու մտածում է գործնական կեանք սկսել։ Բայց բնականաբար ոմանք նորան չեն հասկանում ու անհամակրութեամբ են վերաբերում, ինչպէս և իր մալըրը ու հօրեղբայրը։ Եւ ահա, առանց որ և է գործ կատարելու, նա չուսահատուում է ու առանց ալկալի վճռում է հեռանալ հայրենի քաղաքից, որովհետեւ «մնալ Եւսում, ուր ոչ մի առողջ գաղափար համակրութիւն չէր կարողանում (?) գրտնել, նորա կարծիքով (ալիքն ենք) նշանակում է ողջ-ողջ զերեզման մտնել, որ միայն խելացնորը կարող է անել»։ Նա գնում է Թ. քաղաքը,

որտեղ նույնպէս ոչինչ չէ կարողա-
նում լաջողացնել, և ալդ բոլոր ան-
լաջողութիւնները թէ Սահառունին և
թէ հեղինակը ժողովրդի ազիտու-
թեան վրայ են դրում ու ոչ Սահա-
ռունու անընդունակութեան վերա-
յնչ և իցէ, փոքր առ փոքր մեր
«կատարելագործւած» հերոսը լուսա-
հատում է, և ապա սկսում է հե-
տեակ ծակ փիլիսոփայութիւնը.

«Ճիշդ է, շատ բան էի ասում,
երբ լուս ունէի կրթւած փոքրա-
մասնութեան հաստատակամութեան
ու պարտաճանաչութեան վերաբ. իսկ
ալժմ ես համոզեցի (շատ չը վաւա-
ցիք), որ ալդ փոքրամասնութիւնը
վախենում է կռից, հեշտութեամբ
հաշտում է կեանքի ներկալ պա-
մանների հետ ու բողոքելու ա մե-
ն և ի ն ցանկութիւն չունի...» Ինչ-
պէս ընթերցողը տեսնում է, Սահա-
ռունին Նրուսաղէմումը մինակ է
մնացել և չի տեսնում կամ չի ու
զում տեսնել թէ աշխարհում ինչեր
կատարւում են:

Հեղինակը առանձին ախորժա-
կով աւելացնում է թէ, «Սահառու-
նին զարմանալով նկատում էր, որ
ինքը ոչ մի ժամանակ աչնպէս պեր-
ճախօս չէ լինում, ինչպէս տիկին
Ամիրանեանի հետ մէնակ մնացած
ժամանակու: Ա՛յ, սա ախմալ ճշմար-
տախօսութիւն է... Միայն տիկին
Ամիրանեանի հետ մէնակ մնացած
ժամանակ մեր հերոսը պերճախօս,
զուցէ և պերճագործ է: Բայց, ըստ
ժողովրդական առածին, դեղեցիկ տի-
կինները մօտքեւիւս էլ է պերճախօս
դառնում...»

Սահառունու բարձր զգացման

մասին ճիշդ գաղափար տալու հա-
մար մի փոքրիկ նկատողութիւն էլ
կ'աւելացնենք. Նրկրորդ անգամ ար-
տասահմանում կատարելագործւելուց
չետոյ, երբ արդէն նորա աշխարհա-
լեցողութեան մէջ կատարեալ տրա-
մաբանութիւն պիտի տիրապետէր,
մեր հերոսի դատողութիւնը թոյլ է,
սովիստական է: «Հասարակութեանը
օգուտ բերել ցանկացող ու եռանդոտ
ուսումնաւարտ երիտասարդը—ասում
է նա—չըպէտք է իւր գործունէու-
թիւնը Թ.-ում (ալսինքն Թիֆլիսում)
սկսի, եթէ որ չի ուզում կորցնել իւր
ոլմերի վրալ ունեցած վստահութիւնը:
Աւելի պարզ ասեմ, իւր գործունէու-
թիւնը նոր սկսող երիտասարդը Թ.-
ում անպատճառ բոլորովին կախ-
ւած կը լինի (?) աչնտեղի հասարա-
կութիւնից և ալդ հասարակութիւնը
նրան վստահութեամբ չի վերաբեր-
ւիլ (իսկ դաւառում վզով կը փա-
թաթւեն) և կամ նրան իւր ազդե-
ցութեան տակ կը գցէ կամ թէ չէ՝
կը հալածի նորան ու ալդսլիսով կեան-
քից զզւած, բոլորի դէմ զալրացած
անհատ կը դարձնի նորան: Իսկ եթէ
նույն երիտասարդը առաջ դաւա-
ռում գործի (բայց չը մոռանանք, որ
մեր փիլիսոփան ինքը իւր հօրեղբոր
ձեռքից դաւառից փախաւ Թիֆլիզ)
և աչնտեղ ն իւթ ապէս իր ա-
ապահովացնելուց ու օգուտ-
կար գործիչի աճուն ձեռք բերելուց
չետոյ (լաւ երաղ է) դնալ Թ., աչն
ժամանակ նրան նույն հաւարակու-
թիւնը վստահութեամբ կը վերաբեր-
ւի և նա կը կարողանալ աղղեցու-
թիւն ձեռք բերել հասարակական
գործերի վերաբ. Այս բոլորը թոյլ է

ու ապացուցանելու անհնար ձևա-
րիտն ան է, որ արտեղ սկսել գոր-
ծել, թէ անտեղ, դա կախած է նախ
գործի էությունից (տեսակից) և երկ-
րորդ գործ սկսողի ընդունակություն-
ների որակությունից և, վերջապէս,
զանազան պատահական հանգամանք-
ներից: Իսկ Սահառունին սիրում է
ֆորադաբանություն անել:

Եւ որովհետեւ հեղինակը ձգտել է
Սահառունուց համակրելի հերոս ըս-
տեղծել, ուստի և նորա տիպը գուրա
է եկել խիստ հակասական:

Միևնույն տիպն է կազմում և հա-
մարարանական Վրթանեսեանը, որը
ռնչով չի զանազանում Սահառու-
նուց: Բերենք մի կտոր նորա փրկի-
տոփալություններից. «Ճիշդ է, ներ-
կալ ժամանակը աղքատ է (?) նշա-
նաւոր տաղանդների կողմից... Ձեր
մէջ, կանանց մէջ, սիրելի Հեղինէ,
մի ինչ-որ գօրաւոր բնազդումն
կալ (անդեօք ինչ բնազդում է. ահա
ձեզ նոր գիւտ հոգաբանութեան հա-
մար), որի շնորհիւ դուք զարմանալի
հեշտութեամբ մաքրում էք կեղտից
ու ցեխից ու լաճախ ձեր հոգու աղ-
նըրութեամբ լաղթում էք արտաքին
անբարեկամող հանգամանքները»: Իսկ
մենք ասում ենք, որ այդ բնազդումը
հէնց տղամարդկանց մէջ էլ կալ.
ապացուցէք, որ մենք սխալում ենք:

Մնացեալ տիպերի մէջ աւելի
լսողական են կատեան, իշխանուհի
Շակունին, մասամբ էլ Սփիմիան,
իսկ աչնայիսի տիպեր ինչպէս օրի-
նակ Թոմասի, Ասունի, Աննա Գուր-
դէնեան և այլն ոչ մի բանի նման
չեն: Սոցա պատահում ենք դէս ու
դէն գնալուց, երբեմն էլ խօսելուց,

բայց չենք հասկանում թէ դոքա
ինչ արարածներ են.

3) Վէպը օրգանական թերու-
թիւնները ունի: Հեղինակը չէ թող-
նում, որ վէպը իւր բնական ըն-
թացքի համեմատ ալս ու ալն ուղ-
ղութիւնով արծարծւի, այլ կամաւոր
կերպով փոխում է նորա ընթացքը
զանազան արհեստական միջոցներ
գործադրելով: Օրինակ, ով կը սպա-
սէր, որ կատեան, այդ վառվռուն,
ուրախ, զարթ ջահիլ կինը, վէպի
կէսումը պիտի մեռնէր: Բայց հեղի-
նակին հարկաւոր է, որ Սահառու-
նին ալրիանալ, որպէս զի փտոյ նա
սբաղէ նորա և Հեղինէի բումանով
և ահա կատեակին սպանելու համար
միջոց է որոնում.

«Վերադառնալիս Սահառունինե-
րին անբազդութիւն պատահեց:

Կառքի ձիերը, ինչպէս երևում
է, խամ էին, գլուխները տարան...
Բայց ահա կառքը դիպու ինչ որ
մի սուր բանի ու կտրուեց, ձիերը
ականջները խշտացրին ու տեղն ու
տեղը դիք կանգնեցին... Սահառու-
նիները փրկեցին: Բայց կատարի-
նէն սաստիկ վախեցել էր: Նորան
վախից մերձ իմա՜ տուն բերեցին:
Նոյն գիշերը նա ժամանակից առաջ
սաստիկ զժւար երկունքով ազատ-
ւեց ու ծանր հիւանդացաւ: Օրէցօր
նորա հիւանդութիւնը սաստկա-
նում էր:

Ընթերցողի գլուխը չը ցաւաց-
նենք. մի քանի օրից փտոյ կատեան
մեռնում է և հէնց հեղինակն էլ
այդ նպատակով էր կառքին խամ
ձիեր լծեցրել: Բայց մեզ հետաքր-
քիր է ալն, թէ անդեօք վէպը ինչ

ընթացք պիտի ստանար, եթէ ձիերը խամ չլինէին...

Առհասարակ վէպի ընթացքում պատահում են դէպքեր, որոնց մէջ է բերում հեղինակը «կապելու» համար, Հեղինէն ծննդից լաջողութեամբ աղատուց, բանը լաւ էր գնում: Բայց հեղինակը հարկաւոր է համարում հիւանդացնել նորան և ինչ ինքնուրոյն միջոց է գտնում:

«Միւս օրը ճաշից լետով Հեղինէն ննջից վեր թաւ ինչ-որ մի թրքլակոցից, կարծես մի բան վաղը ընկաւ, երեխան վաղ էր ընկել դպեակի գրկից: Հեղինէն կարծելով թէ երեխան մեռաւ, լեղապատառ ճշաց և ցնորածի պէս դուրս թաւ անկողնից և բարձրացրեց երեխային. բայց չը կարողացաւ աչդ անգին բեռը մահճակալին հասցնել, սաստիկ երկիւղից ուժասպառ լինելով՝ կիսաճանապարհին վաղը ընկաւ գետին՝ պլնդ սեղմած գրկումը իւր սիրելի երեխային... Նոյն գրիչը Հեղինէն սկսեց սաստիկ տենդել»:

Հիւանդութիւնը օրից օր վտանգաւոր է դառնում, բայց ճգնաժամը անցնում է և Հեղինէն սկսում է առողջանալ: Բայց առողջանալուց չետոյ բժիշկները խորհուրդ են տալիս Ամիրանովին կնոջը հանքալին ջրեր տանել, Հէնց հեղինակին էլ աչդ էր հարկաւոր, և հէնց աչդ նպատակով էր ստիպում դպեակին երեխային վաղը գցել:

4) Վէպի մէջ անդադար հանդիպում են ու միջնադէպեր, որոնց եթէ դէն գցէինք, վէպը չէր ֆնասել: Կը բերենք միայն մի փոքրիկ օրինակ.

— Օհօ, ժամի երկուսին քիչ է

մնացել, չուտով վերջացրէք Ձեր նամակը, հաղիր ես էլ փոստն եմ գնալու:

Մինչդեռ Հեղինէն գրում էր, Սահառունին լրագիր էր կարդում և երբեմն աչքը գցում էր նորա արագաշարժ գրչին:

— Ահա վերջացրեցի, ասաց նա, գրելով հասցէն:

— Այսօր էլ չէք գալ գնա՞ք Սոլիակլի սարը, հարցրեց Սահառունին, վերցնելով նորանից նամակը:

— Ուրախութեամբ, ես շատ եմ սիրում անտեղ զրօսնել: Ի հարկէ կատեան էլ մեզ հետ կը գալ:

— Նա տանը չէ. չեմ իմանում մինչև աչն ժամանակ կը վերադառնալ, թէ չէ:

— Հրէս Միքայէլն էլ եկաւ Հ^օը, կը գաս երթանք սարը զրօսնելու:

— Ի՛նչ, բան չունէք, մարդ էլ աննպատակ ման կը դա՞. ես որ աչդ պիտի բանի գլուխ չունեմ, քեզ էլ խորհուրդ կը տամ ալսօր չը գնալ, մեզ մօտ գուցէ հիւրեր դա՞ն:

Սահառունուն խնդրեցին մնալ ճաշի: Բայց նա չը մնաց:

Ուրեմն սարը գնալը մի կողմ մնաց. հապա աչդ մասլահաթը ինչի համար է.

Դարձեալ մի վտարիկ նկատողութիւն ընդհանրապէս վէպի մասին: Վէպի մէջ բաղմանկողմանի կեանք չկալ. մենք տեսնում ենք հերոսներին անպատճառ կամ ճաշի վերայ, կամ թէլ խմելու կամ երեկոթում պարելիս. կարծես թէ սրանից դուրս կեանք չըկալ, թէ հասարակութիւնը դորանից աւելի բան չունի ներկալացնելու, հետեալէս և վէպը իբր

ռէալական վէպ, ճշգրիտ պատկեր է հասարակական աղէ շրջանի? Այդ պայմանով «Հեղինէն» մի առանձին

գին է ստանում իբր մի որոշ շրջանի հաւատարիմ պատկեր:

Ս. Թ.

ZOLA, Emile.—Le Docteur Pascal. Charpentier, Paris.

Ձուան վերջացնում է «Դոկտոր Պասկալ» վէպով մի շարք վէպերի, որոնց մէջ հեղինակը իրան նպատակ էր դրել ուսումնասիրել Ռուզոն-Մաքար անւանած ենթադրական ընտանիքի «բնական» և հասարակական պատմութիւնը ֆրանսիական երկրորդ կայսրութեան ժամանակ: Ով որ էմիլ Ձուլի նախկին վէպերը լըր ջօրէն կարդացել է, սպասում էր տունդակին կերպով ալ վերջին վէպի երևալուն, որը, ինչպէս հեղինակը ասում է, լրացնում է իւր աչն գործը, որ նա սկսել էր սրանից քսան տարի առաջ: Արդարեւ Ձուլի հսկակական գրական գործը կազմում է անկասկած մի դարեշրջան եւրոպական վիպագրութեան համար: Ձուլի գրական գործը դարուս համար աչն նորութիւնն ունէր, որ նա փորձեց ապացուցել, որ վէպով էլ կարելի է բացատրել հասարակական ցաւերը քաղնի գիտնական հիմունքների վրա: Յենւելով գիտութիւնների վրա, Ձուլան աշխատում է մեղ բացատրել հասարակական բարք ու վարքի սկզբնապատճառները, որոնց հետեանքները արտափալում են մարդկանց գործունէութեան զանազան ճիւղերում: Յալանի է, որ գլխաւորապէս

Դարւինի և ապա ալ գիտնականների հետազոտութիւնները լաջողութեամբ ապացուցին, որ մարդկանց ներկալ ֆիզիկական և բարոյական չատկութիւնները ժառանգած են նախկին սերունդներից: Իսկ ժառանգած չատկութիւնները միշտ հշտութեամբ երեան են դալիս, երբոր հասարակական պայմանները սոցա մի կերպ նպաստում են:

Օգտւելով գիտութեան ալս հաստատ դրութիւններից, Ձուլան վերցնում է իր վէպերի համար մի ընտանիք և պատմում է սորա անդամների բարոյական և ֆիզիկական պակասութիւնները, որոնք երևան են դալիս իրանց գործունէութեան զանազան ասպարէզներում: Նոյն ալք ընտանիքը ժամանակի ընթացքում աճում և ճիւղաւորում է, ալնպէս որ ալք նախկին ընտանիքի ախտերը և պակասութիւնները կտակւում են լաջող սերունդին, բազմաթիւ ալ ընտանիքներ, հարկաւ, նմանապէս շատ ցաւեր պէտք է թողնէին եկող սերունդներին: Ըստ աչն հասարակութիւնը բաղկացած լինելով ալք ընտանիքներից՝ պէտք է որ մի տեսակ հիւանդոտ դրութեան մէջ դառնէր շնորհիւ ժառանգած ախտերին: